

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 4 Sayı: 16 Volume: 4 Issue: 16
Kış 2011 Winter 2011

UZAKTAKI YAZMALARIMIZ: İNGİLTERE ULUSAL KÜTÜPHANESİ'NE KAYITLI İLK DOĞU TÜRKÇESİ (ÇAĞATAYCA) YAZMALARI

OUR DISTANT MANUSCRIPTS: THE FIRST RECORDED TURKI OR EASTERN TURKISH (CHAGHATAI) MANUSCRIPTS IN THE BRITISH LIBRARY

Yakup POYRAZ*

Özet

Bu çalışmanın konusu; İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ndeki Türkçe yazmalarla ilgili olarak hazırlanan 1888 tarihli ilk katologta Doğu Türkçesi (Çağatayca) olarak kaydedilmiş 32 adet nadir yazmanın tavsifi ve değerlendirilmesidir. Bu vesileyle amacımız geniş Türkçe yazmalar koleksiyonunun bir parçası olarak Çağatayca eserlerin tanıtımına az da olsa katkıda bulunmaktır.

Çalışmamızın başında İngiltere Ulusal Kütüphanesi ve Çağatay edebiyatı ile ilgili kısa ve genel bir değerlendirme yapılmış, ardından Doğu Türkçesi'ne ait kütüphaneye kayıtlı manzum ve mensur eserler tanıtılmıştır.

Dünyanın birçok kütüphanesinde binlerce Türkçe el yazması vardır. Bu yazmalar, milletimizin çok değerli hatırası ve edebiyatımızın ve tarihimizin önemli bir parçasıdır. İngiltere Ulusal Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan yaklaşık iki bin el yazma eser, araştırmacıların ve bilim insanlarının tevaccühünü beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere Ulusal Kütüphanesi, Doğu Türkçesi, Çağatayca, El Yazması, Katalog.

Abstract

The topic of this study is to introduce 32 rare Eastern Turkish (Chaghatai) manuscripts from the first catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum Library, dated 1888. We will examine these Eastern Turkish manuscripts as part of wider collection of Turkish manuscripts in the British Library in order to introduce them slightly.

At the beginning of this study, we give some general information about the British Library and Eastern Turkish literature. Then we introduce recorded Eastern Turkish prose and poetry.

There are thousands of Turkish manuscripts in foreign libraries. They are an important part of our literature and history. Nearly two thousand Turkish manuscripts in the British Library are waiting for researchers and scholars to study them.

Key Words: The British Library, Eastern Turkish, Chaghatai, Manuscript, Catalogue.

Giriş

Bu çalışmamızda İngiltere Ulusal Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan; tıp, edebiyat, din vb. birçok konuda yazılmış ve Osmanlı coğrafyasından toplanıp buraya getirilmiş iki bin civarındaki yazmalarımıza dikkati çekmek ve bu vesileyle manzum ve mensur kimi edebî eserlerin tanıtımını yapmak istedik. Çünkü buradaki eserlere İngiltere dışından ulaşmak, eğer elinizde katalog numarası yoksa, mümkün değildir. Ancak ulaşmak istediğiniz yazmanın numarasını biliyorsanız internet üzerinden sipariş vermek ve posta yoluyla CD kopyasını almak mümkün olmaktadır.¹

İngiltere Ulusal Kütüphanesi daha önce British Museum (müze) bünyesinde bir kütüphaneydi. Resmî açılışının yapıldığı 1998 yılından bu yana, Londra merkezindeki yeni binasında (St. Pancras) "British Library" adıyla hizmet vermektedir. Ulusal Kütüphane kapsamında bu merkeze bağlı olarak

* Dr., Londra Eğitim Müşavirliği, yakuppoyraz46@hotmail.com

¹ İnternet üzerinden CD tabanlı imaj siparişler için, <http://www.bl.uk/reshelp/atyourdesk/imaging/order/imageorder.html> ve <https://forms.bl.uk/imaging/index.aspx> adresleri ziyaret edilebilir.

çalışan iki kütüphane daha vardır: Colindale ve Boston Spa. Kütüphanedeki ve internetteki bazı çalışmalar için kütüphaneye üyelik şarttır ve üyelik işlemleri şahsen başvuru şeklinde yapılmaktadır.²

19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasından -satın alma, hediye vb. yoluyla- elde edilen yazmalar ilk defa, 1888 yılında Türkçe Yazmalar bölümü sorumlusu Charles Rieu tarafından toplu bir katalog halinde araştırmacıların ilgisine sunulmuştu (Rieu, 1888). Daha sonra 1958’de Meredith-Owens, G., M. tarafından daktilo edilmek suretiyle bir el listesi hazırlanmış; en son olarak da Waley M. I. (trs.) tarafından hazırlanan küçük boyutta bir el listesi Kütüphane raflarında yerini almıştır³ (Poyraz, 2010:364-365).

İngiltere Ulusal Kütüphanesi’ndeki Türkçe yazmalarla ilgili maalesef bugüne kadar çok fazla çalışma yapılmamıştır. Biz de bu amaçla daha önce yaptığımız bu konudaki iki çalışmaya ilave olarak üçüncü çalışma olarak Çağatayca ile ilgili yazmaların da tanıtımını yapmayı uygun bulduk. 11 adet mensur, 22 adet manzum yazmanın tavsifine geçmeden önce Çağatay edebiyatına genel bir bakış faydalı olacaktır diye düşündük.

1. Çağatay Edebiyatı

Karahanlı (Hâkâniye) ve Hârizm-Altın Ordu Türkçelerinin devamı olarak ortaya çıkan, İlhanlı ve Altın Ordu devletlerinin kültür merkezlerinde XIII-XV. yüzyıllar arasında gelişme gösteren ve Timurlular döneminde (1405-1506) İslâm medeniyetinin tesiri altında zengin bir edebiyat haline gelen Türk yazı diline “Çağatay Türkçesi” adı verilmektedir. Ayrıca bu yazı dili, Orta Asya’dan batıya doğru göç edenlere nazaran, doğuda kalan Türk boylarının konuşup yazdıkları dil olduğu için Doğu Türkçesi, hatta Ali Şir Nevaî ile klâsik bir nitelik kazanmasından dolayı “Nevaî dili” olarak da isimlendirmiştir. Çağatay adı, Cengiz Han’ın ikinci oğlu Çağatay’a nisbetle kullanılan bir adlandırmadır. Önceleri Çağatay Han’ın sülâlesi ve bu sülâle tarafından kurulan devletin adı olarak kullanıldığı halde, sonradan Maverâünnehir’deki Türk unsurları, Timurlular zamanında gelişen edebî Türk dili ve bu dilde meydana getirilen edebiyat için de Çağatay adı kullanılmıştır (Banarlı, 1998:250).

Çağatay dili, Karahanlı ve Uygur yazı diline dayanmakla birlikte, bu edebî dilin teşekkülünde Moğol istilâsından sonra, Orta Asya’daki mahallî şivelerin karışmasının da önemli rolleri olmuştur. Ayrıca bu oluşumda İslâm kültürü ile Fars edebî dilinin de tesiri bulunduğu muhakkaktır. Farsça’nın Orta Asya Türk devletlerinde resmî dil olarak hüküm sürmesi ve klâsik Fars edebiyatının gelişmesinde Türk devletlerinin yöneticilerinin yardımları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Çağatayca denilen edebî dilin başlangıcı ve devreleri konusunda görüş birliği bulunmamakla birlikte, Çağatay Türkçesi’nin gelişme devreleri genel olarak:

- 1) İlk Çağatayca (Klâsik öncesi, XV. yüzyıl başlarından Nevaî’nin 1465’te ilk divanını tertibine kadar),
- 2) Klâsik Çağatayca (1465-1600),
- 3) Klâsik sonrası (1600-1920) olmak üzere üç safhada değerlendirilmektedir.

Cengiz Han’ın ölümünden sonra (1277), imparatorluk toprakları oğulları arasında pay edildi. Horasan ve Maverâünnehir bölgesi, Cengiz’in ikinci oğlu Çağatay’ın yönetiminde kaldı. Bu sahada kurulan Çağatay Devleti, XV. yüzyıldan itibaren Timurlular’ın idaresinde siyasî ve kültürel açıdan büyük bir gelişme kaydetti. Semerkant, Herat, Merv, Belh gibi şehirler önemli birer kültür merkezi haline getirildi ve Çağatay dili de bu merkezlerde büyük ilerleme sağladı.

Bir dizi Eski Türkçe özelliklerin korunduğu ve bir geçiş dönemi özelliğini taşıyan klâsik öncesi devirde meydana getirilen eserler, genellikle divan şiirinin ilk örneklerini oluşturmaktadırlar. XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Hucendî’nin “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla kaleme alıp Emirzâde Mahmud Tarhan’a ithaf ettiği *Letâfemâme*; hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan, daha çok kaside ve gazelleriyle Çağatay şiirinin ilk önemli şairi olarak kabul edilen Sekkâkî’nin divanı; XV. yüzyılın ilk yarısında şöhreti bulan ve Çağatay edebî dilini ustalıkla kullanarak kendisinden sonra gelen bir çok şaire tesir eden Mevlânâ Lutfî’nin *Divanı* ile Celâleddin Tabîb’in aynı

² “The British Library” ve üyelik işlemleri hakkında daha geniş bilgi almak için <http://www.bl.uk/aboutus/quickinfo/loc/index.html> ve <http://www.bl.uk/> internet adreslerine bakılabilir.

³ Türkçe yazmalar için: <http://www.bl.uk/reshelp/findhelpplang/turkish/turkishcatalogues/turkishcatalogues.html>

adlı Farsça mesnevisinden tercüme ederek meydana getirdiği *Gül ü Nevruz*; Yesevî dervişlerinden İsmail Ata'nın torunlarından olan Belhli Atâyî'nin şiirleri; Mevlânâ Lutfî'den sonra XV. yüzyılın en güçlü şairi kabul edilen Mîr Haydar Telbe'nin, Timur'un torunlarından İskender b. Ömer Şeyh Mirza adına "müfteilün müfteilün feülün" kalıbıyla kaleme aldığı *Mahzenü'l-Esrâr*; asıl adı Abdürrahim Hafız olan ve daha çok Hâfiz-ı Hârizmî diye tanınan Hârizmî'nin *Divanı*. Bu eser Ali Şir Nevâî'nin *Divanı*ndan sonra Çağatay edebiyatının en mükemmel ve hacimli divanı olarak kabul edilmektedir. Tek nüshası bilinen Hârizmî divanı, Hamit Süleymanov tarafından Kiril harfleriyle iki cilt halinde yayımlanmıştır. Şahruh'un oğlu Baysungur'un nedimlerinden olan Yûsuf Emîrî'nin *Divanı*, 1429'da tamamlayıp Baysungur Mirza'ya ithaf ettiği ve on mektuptan oluşan *Dehnâme* adlı mesnevisi ile *Beng ü Çağır* adlı nazım nesir karışık münazarası; XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı zannedilen Ahmedî adlı bir şairin, çeşitli telli sazlar arasında geçen bir atışmayı konu edinen ve "Telli Sazlar Münazarası" olarak adlandırılan 130 beyitlik küçük mesnevisi; Yakînî'nin *Ok Yaying Münazarası* isimli mensur eseri; Mîrân Muhammed Şah'ın oğlu olup Şahruh Mirza zamanında Horasan valiliği de yapmış olan Ahmed Mirza'nın 320 beyitten meydana gelen ve aruzun "mefâilün mefâilün feülün" kalıbıyla kaleme alınan *Taaşşuknâme* mesnevisi; kullandığı sade dil ile dikkat çeken ve XV. yüzyılın önde gelen şairleri arasında yer alan Gedâyî'nin *Divanı* gibi eserler klâsik dönem öncesi Çağatay dilinin belli başlı dil yadigarlarıdır.

XV. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanat yıllarında (1469-1506) Herat, hem siyasî hem de ticarî bir merkez olmasının yanında, ayrıca bir kültür ve sanat merkezi haline de geldi. Herat edebî muhiti bu sırada yalnızca Horasan ve Maverâünnehir gibi merkezlerle temaslarını sürdürmekle kalmıyor aynı zamanda İran, Irak, Tebriz ve İstanbul gibi kültür merkezleriyle de sürekli ilişkiler içerisinde bulunuyordu. Bu dönemde Timurlu sarayında resmî dil olarak Farsça kullanılmaktaydı. Ancak Hüseyin Baykara zamanında Farsça yanında Türkçe de büyük değer kazanmış, bir çok şair Türkçe ile de şiirler yazmaya başlamış ve Türkçe ile de büyük sanat eserleri ortaya konulabileceğini göstermişlerdi (Mengi 1999:185-193).

Klâsik devir Çağatay edebiyatının olduğu kadar, bütün Türk edebiyatının da en önemli şahsiyetlerinden biri olan Ali Şir Nevâî, Azerî ve Anadolu sahasında da okunmuş, Osmanlı şairlerince üstat tanınmış ve XV. yüzyıldan bu yana şiirlerine pek çok nazire yazılmıştır. Meydana getirdiği divan, mesnevi, tezkire, hal tercümesi, tarih vb. gibi değişik türlerde; musiki, aruz, dil, din vb. gibi farklı konularda kaleme aldığı otuzaya yakın eser, klâsik Çağatay edebiyatının teşekkülünde ve gelişmesinde büyük hizmet vermiştir.

1438'de Herat'ta doğan ve 1469'da Horasan'da tahta geçen Hüseyin Baykara, şair olarak önemli bir varlık göstermemekle beraber, yine de klâsik Çağatay şiirinin Nevâî'den sonraki ilk siması olarak kabul edilmektedir. Divanı ve otobiyografi tarzındaki bir risalesi İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkı basım halinde yayımlanmıştır. Sultan Hüseyin Baykara devri şairlerinden biri de *Yusuf u Züleyha* mesnevisiyle tanınan Hâmidî'dir.

Klâsik Çağatay edebiyatı Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra Şeybânîler'le Orta Asya'da, Bâbü ile Hindistan'da devam etti. XVI. yüzyılda Çağatayca yalnız bir şiir dili olarak kalmayıp kültür dili olarak da gelişme gösterdi ve edebî, dinî, ahlakî, tarihî konularda manzum ve mensur bir çok eser telif edildi.

Arapça ve Farsça'yı bilen, âlim ve sanatkârları koruyan ve kendisi de sanatçı bir kişiliğe sahip olan Şeybânî Han, "Şibânî" mahlasını kullanarak divan tarzında şiirler yazdığı gibi, Ahmet Yesevî'ye bağlılığı sebebiyle hikmet tarzında sade bir dille, hece vezniyle ve dörtlükler halinde de şiirler yazdı. *Divanı*, *Bahrü'l-Hüdâ* adlı mesnevisi ve fıkıhla ilgili bir risalesi vardır.

Şeybânî Han'ın küçük kardeşi Mahmud Han'ın oğlu Ubeydullah Han da, "Kul Ubeydî" ve "Ubeydî" mahlaslarını kullanarak hem dinî-tasavvufî hem de din dışı şiirler yazmıştır. Divanının bir çok nüshası bulunmaktadır. Önceleri Hüseyin Baykara'nın hizmetinde iken sonradan Şeybânî Han'ın maiyetine giren Muhammed Salih ise daha çok Şeybânî Han'ın zaferlerini anlatan ve manzum bir kronoloji olan *Şeybânînâme* adlı eseriyle tanınmaktadır.

Afganistan ve Hindistan'ın büyük bir kısmında, Hint-Türk İmparatorluğunu kuran Bâbü'ün (1483-1530) kendi hayatını anlattığı ve dünya çapında bir ilgiye kavuşmuş otobiyografi niteliğindeki eseri *Bâbü'nâme* ise Çağatay nesrinin bir şaheseri olarak kabul edilmektedir. Eser Reşit Rahmeti Arat tarafından yayımlanmıştır.

Ayrıca şiirleriyle de dikkat çeken Bâbü, Ali Şîr Nevâî'den sonra Çağatay şiirinin en güçlü şairi olarak değerlendirilmektedir. Divanı Denison Ross, A. Samoyloviç ve Fuat Köprülü tarafından yayımlanmıştır.

XVII. yüzyıldan sonra Orta Asya Türklüğü, siyasî ve iktisadî bakımdan olduğu kadar kültürel bakımdan da gerilemeye başladı. Böylece Çağatay dili de eski etkinliğini kaybetti ve XIX. yüzyıla gelinceye kadar geniş bir coğrafi sahada konuşma ve yazı dili olarak kullanılmakla birlikte, edebiyatta eskisi kadar güçlü şahsiyetler yetişmedi. Bu dönemin en ünlü yazarı, Hive ve Hokand'da yetişen şairler arasında zikri geçen ve *Şecere-i Türk* ve *Şecere-i Terakime* adlı eseriyle tanınan Ebü'l-Gazi Bahadır Han'dır (Mengi 1999:185-193).

2. Kütüphanedeki Çağatayca El Yazmalar

1888 tarihli Rieu kataloğunda İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne kayıtlı Çağatayca ile ilgili olarak 11 adet mensur, 22 adet manzum yazma mevcuttur. Bunların nüsha tavsifleri aşağıdadır. Başlıklarda yer alan bilgiler sırasıyla: katalog numarası, eser adı, yazar adıdır.

2.1. Mensur Eserler

Add. 7851, Kısas-ı Rabgûzî, Nâsırü'd-din Rabgûzî

Yazma, 249 varak ve 21,5x17,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 12 cm. ve sayfalar 21 satırdan oluşmaktadır. Eski ve köşeli bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. 15. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Müstensih: Hacı Muhammed bin Dost Muhammed.

Eser, peygamberler tarihidir ve genç Moğol prensi Emir Nâsır Tuk Buğra Bey'e sunulmuştur; ilk yaratılış ve Hz. Adem'le başlar, Kur'an'da adı geçen peygamberler, Hz. Muhammed'e kadar birer birer anlatılır. En uzun bölüm Hz. Muhammed'e ayrılmıştır. Hz. Peygamberin hayatı, savaşları ve peygamberlik misyonu ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Son kısımda da belli başlı sahabelerden bahsedilir. Eserinde kendini Nâsır Rabgûzî olarak tanıtan yazarın asıl adı Gâzî Nâsır'dır. Babasının adı "Ribât Oğuz"lu Burhan'dır. Rabgûzî isminin de doğum yerine nispetle "Ribât Oğuz"dan geldiği sanılmaktadır. Bu yerle neresi kastedildiği bugün kesin olarak bilinmemektedir.

Kutadgu Bilig dili olan eski Türkçe ile Çağatayca arasında geçiş özellikleri taşıdığından bu eser, dil bakımından büyük bir öneme sahiptir. Tarih boyunca Türkçe kelimelerin serüvenini, fonetik değişimleri takip etmek, arkaik kelimeleri tespit etmek bakımından da bu ve bunun gibi eserler önemlidir diye düşünüyoruz.

Add. 7875, Mecâlisü'n-Nefâis, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 129 varak ve 21,2x15,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 7,3 cm. ve sayfalar 12 satırdan oluşmaktadır. Zarif bir ta'lik hattıyla yazılmış olup sayfa kenarları altın yıldız çizgileriyle çerçevelemiştir ve başlıklar altın yaldızlıdır. İstinsah tarihi, 987 (M.1579); müstensih, Melik Muhammed Kâtibü'l-Tebrîzî'dir.

Ali Şîr Nevâî'nin Türk ve İranlı şairleri tanıttığı ve şiirlerinden örnekler verdiği tezkire türü eserdir. Nevâî, eserine bir önsözle başlar ve "meclis" adını verdiği sekiz bölüme ayırır. Her bölümde kendince oluşturduğu bazı ölçütlere göre şairleri tasnif eder. Örneğin "Birinci Meclis"e kendi zamanında yaşayıp ölmüş ama görüşmemiş olduğu şairleri almıştır. "Sekizinci Meclis"i sadece Sultan Hüseyin Baykara'ya ayırmıştır vb.

Çağatay edebiyatının şüphesiz en önemli şair ve yazarlarından olan Nevâî, önsözünde kendinden önceki önemli tezkireler olarak Baharistan (Câmî') ve Tezkiretu'ş-Şuârâ'yı (Devlet Şâh) zikreder.

Or. 403, Mecâlisü'n-Nefâis, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 111 varak ve 22,8x13,9 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 8,8 cm. ve sayfalar 15 satırdan oluşmaktadır. Ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. İstinsah tarihi: 16 Sefer 1232 (M.1817), istinsah yeri: Hindistan.

Aynı eserin başka bir nüshasıdır. Bir önceki nüsha (Add. 7875) ile meclis (bölüm) tasnifi aynıdır fakat bu nüshada sonlara doğru (8. Meclis) kimi kısımlar eksiktir.

Or. 402, Nesâ'imü'l-Muhabbet min Şemâ'imü'l-Fütüvvet, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 238 varak ve 23,4x15,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 10,5 cm. ve sayfalar 15 satırdan oluşmaktadır. Açık bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. Bu eserin 17. veya 18. yüzyılda Hindistan'da istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Bu eser, İranlı Câmî'e ait evliya (önemli dinî şahsiyetler) tarihi niteliğindeki *Nefhâtü'l-Üns* adlı eserin Ali Şîr Nevâî tarafından Türkçe'ye çevirisidir. Yazar, çeviri yaparken kimi kişileri atlamıştır. Eserin başında yazarın önsözü vardır. Bu eser, Nevâî'nin kaleme aldığı son eserlerinden biridir.

Or. 2871, Mahbûbü'l-Kulûb, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 124 varak ve 20,2x12 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 6,6 cm. ve sayfalar 13 satırdan oluşmaktadır. Zarif bir ta'lik hattıyla yazılmış olup sayfa kenarları kırmızı çizgilerle çerçevelenmiştir. İstinsah tarihi: 1050 (M.1640), müstensih: Şeyh Nezir.

Tasavvufî ve ahlakî bir eserdir ve üç kısımdan oluşmaktadır. Farsça Mekârîmü'l-Ahlâk (Hând Emir) adlı tezkirede eserden Ali Şîr Nevâî'nin hayatının sonuna doğru, olgunluk döneminde yazdığı eserdir diye bahsedilir.

Or. 3222, Tevârih-i Güzîde Nusretnâme, ?

Yazma, 149 varak ve 35,5x23,3 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 13,3 cm. ve sayfalar 19 satırdan oluşmaktadır. Güzel ve keskin bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldız çizgilerle çerçevelenmiş, başlıklar kırmızıyla yazılmıştır. Ayrıca yazmanın çeşitli yerlerinde 16 adet tam sayfa minyatür vardır. Yazmanın 16. yüzyılda istinsah edildiği ve özenle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Eser, karton kutu içinde muhafaza edilmektedir ve kütüphanedeki erişimi kısıtlanmıştır, özel izne tabidir.

Kısaca Cengiz Han ve soyunun hikâyesi olarak tarif edebiliriz. Bildiğimiz kadarıyla eserin başka yerde nüshası yoktur. Eser H. 908 yılında yazılmıştır, net olmamakla birlikte eserin yazarı, Şeybânî Hân'ın maiyetinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Eserin başında bir tahmidname ve Şeybânî Hân'a (Şâh Bâht Hân) sunulmuş bir medhiye vardır.

H. Nuh'a kadar dayandırılan şecere içerisinde sırasıyla Oğuz ve Moğol kavimlerinden bahsedilir. Bu silsile Cengiz Han ile devam eder ve Şeybânî Hân'a kadar gelir. Eser, kimi yönleriyle Reşidüddin'in *Camii't-tevarih* adlı eserine benzemektedir, örneğin onun gibi üç kısma ayrılmış olmakla birlikte kimi yerlere başka ilaveler de yapılmıştır. Eserde en önemli kısım Şeybânî Hân'ın anlatıldığı son kısımdır.

Add. 26324, Vâkıât-ı Bâbüri, Bâbür Şâh

Yazma, 118 varak ve 20,2x12 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 7,3 cm. ve sayfalar 15 satırdan oluşmaktadır. Okunaklı bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. İstinsah tarihi: 1039 (M.1630), müstensih: Davud bin Ali Keşmîrî.

Afganistan ve Hindistan'ın büyük bir kısmında, Hint-Türk İmparatorluğunu kuran Bâbür'ün (1483-1530) kendi hayatını anlattığı ve dünya çapında büyük bir ilgiye kavuşmuş otobiyografi niteliğindeki bu eseri, Çağatay nesrinin bir şaheseri olarak kabul edilmektedir. Bâbür, Ali Şîr Nevâî'den sonra Çağatay şiirinin en güçlü şairi olarak da değerlendirilmektedir.

Add. 18548, Şeyh Sâfîü'd-din İshâk el-Hüseynî'nin Hayatı, Muhammed Kâtîp (Neşâtî)

Yazma, 498 varak ve 29,2x19 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 10,2 cm. ve sayfalar 19 satırdan oluşmaktadır. Zarif bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın renk çerçevesizdir. İlk sayfası altın yaldızla süslenmiş eserde başlıklar, kırmızı veya mavi renklerle yazılmıştır. Yazmanın 16. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Sâfîü'd-din İshâk el-Hüseynî, Safevîlerin atasıdır ve eserde bu kişinin hayatı ve tasavvufî kişiliği anlatılır. Derviş Tevekkül tarafından yazılan eserin Farsça aslı Safvetü's-Safâ'dır. Türk dervişlerine ve Türkistan halkına yararlı olsun diye Farsça'dan çevrilen ve on iki bâbdan oluşan bir eserdir. Çeviri daha çok Çağatay Türkçesi özelliklerini taşımakla birlikte, yer yer Azerî Türkçesine ait özellikler de gösterir.

Add. 11725, Kıssâ-i Cengiz Hân, ?

Yazma, 134 varak ve 17,1x10,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 6,4 cm. ve sayfalar 9 satırdan oluşmaktadır. Kaba bir nesih hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. Yazmanın 19. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Eserin yazarı hakkında bir bilgi yoktur, konusu ise dilden dile anlatılan Cengiz Han'ın kahramanlık hikâyesi ve babadan oğula Moğolların soy ağacıdır. 70-75 varak arası Ebul-Gazi Hân'dan bahsedilmiş ve 75. varaktan sonuna kadar da yeni bir bölüm veya kitap olarak Cengiz Han ile ilgili bir kronolojik bilgiler sıralanmıştır. Bu sıralamada "hayvan takvimi"ne yer verilmiştir.

Add. 11726, Beyân-ı Oğuznâme, Kadir Ali Bey

Yazma, 51 varak ve 17,1x10,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 7,7 cm. ve sayfalar 10 satırdan oluşmaktadır. Bu yazma ile bir önceki yazmanın (Add. 11725) müstensihî aynıdır, ama adına rastlanmamıştır.

Eser iki farklı Oğuzname'yi bir araya getirmiştir. Birincisi (vr. 1a-29b); *Câmi'ü't-Tevârîh* (Reşidüddin) adlı eserin Türkçe uyarlaması niteliğindedir. Eserin yazarı Kadir Ali Bey, Tatar hükümdarlarının maiyetinde bir beydir. İkincisi (vr. 30a-43a); Hacı Halife'nin *Cihannüma* adlı eserinden ıktibasla "Kıssa-i Oğuzname" adıyla nakledilir.

Ayrıca bunlardan bağımsız olarak eserin sonunda (vr. 44b-51b) bir miraciye vardır.

Or. 38, Te'lifü'l-Emîr, Hoca Emîr

Yazma, 117 varak ve 34,8x21 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 13 cm. ve sayfalar 17 satırdan oluşmaktadır. Büyük bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. Yazmanın 18. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Eserin yazarı Hoca Emîr, kendini meşhur Nakşibendi şeyhi Ubeydullah Ahrar'ın maiyetinde kabul eder ve ailesinin Türkistan'dan Hindistan'a göç ettiğini söyler. Eser, birbirinden bağımsız üç farklı kitaptan oluşmaktadır:

I. (vr.2-22): Türkçe gramer ve kelime bilgisi ile ilgili bir çalışma. Açıklamalar Farsça'dır.

II. (vr.24-63): Mahru ile Hubçihre adlı gençlerin başından geçen mensur aşk hikâyesi (Türkçe).

III. (vr.64-117): Kâmrân Bey'in oğlu Şirin Şemâil ile hanımı Meliha Hatun'un serüvenlerinin anlatıldığı mensur hikâye (Türkçe).

İkinci ve üçüncü hikâyelerin yazarı Mirza Katil'dir. Hikâyelerin altında Farsça ve Hintçe açıklamaların bulunması ve birinci bölümüm Türkçe gramer bilgisine ayrılması, bunların Türkçe öğretiminde örnek metin olmak üzere esere konulduğu sonucunu göstermektedir.

2.2. Manzum Eserler

Or. 2079, Divân-ı Sekkâkî, Sekkâkî

Yazma, 33 varak ve 22,2x15,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 10,2 cm. ve sayfalar 15 satırdan oluşmaktadır. Belirgin ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızlı çizgilerle çerçevelemiştir. Yazmanın 16. yüzyılın başlarında istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Kasidelerle başlayan Divan'da Sultan Halil, Hoca Muhammed Parsa, Uluğ Bey Mirza ve Arslan Hoca Tarkan için medhiyeler yer almaktadır. Alfabetik sıraya göre gazeller devam eder ve "nun" harfinde sonlanır. Sekkâkî, Nevâi'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'de bahsettiği ve onunla aynı dönemde yaşamış, aslen Maverâünnehirli olup Semerkand'da hayatını devam ettirmiş bir şairdir.

Add. 7914, Mecmu'a

Yazma, 337 varak ve 22,8x15,8 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 9,9 cm. ve sayfalar 11 satırdan oluşmaktadır. Ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. İstinsah yeri ve tarihi: Herat, 914 (M.1509). Müstensih: Hafız Muhammed Katip.

Bu yazma, birbirinden bağımsız 12 kitabın bir araya getirildiği bir seçki mecmuasıdır:

I. (vr.1a-22) *Bahrü'l-Hüdâ*: Arapça ve Farsça'yı bilen, âlim ve sanatkârları koruyan ve kendisi de sanatçı bir kişiliğe sahip olan Şeybânî Han, "Şibânî" mahlasını kullanarak divan tarzında şiirler yazmıştır. *Bahrü'l-Hüdâ* da kaside formunda Allah, Peygamber ve tassavuf üzerine yazılmış şiirlerdir.

II. (vr.23-49) *Tuhfetü's-Selâtin*: Nevâî'nin Divanı'ndan seçme şiirlerin alındığı bir antoloji niteliğindedir. Seçkiyi yapan kişi Abdülcemil Kâtip'tir. En başta editörün önsözü vardır.

III. (vr.50-114) *Gül ü Nevrûz*: Kral Ferruh'un oğlu Prens Nevrûz ile Şah Müşkin'in kızı Prenses Gül arasındaki aşk hikâyesini anlatan bir mesnevidir. Nizâmî'nin Husrev ü Şirin adlı mesnevisi ile aynı ölçüdedir. Şiirin içerisinde şairin mahlası görülmemekle beraber, eserin Mevlana Lutfî'ye ait olduğu tahmin edilmektedir.

IV. (vr.115-141) *Mahzenü'l Esrâr*: Mîr Haydar Telbe tarafından Nizâmî'nin aynı addaki eserine nazire olarak yazılmıştır. Tasavvufî nitelikteki eser bir sözbaşı, 2 makâlât, 12 hikâyeden oluşur. Eser tanıtımını yapacağımız başka bir yazmada müstakil olarak yazılmıştır (Or. 3491).

V. (vr.142-157) *Letâfetnâme*: Hucendî tarafından yazılan eser; güzellerin tasviri, gençlik, aşk ve kara sevda konularını ele alan bir mesnevidir.

VI. (vr.158-227) *Dîvân-ı Lütfî*: Allah ve Peygamber övgüsü babında yazılan kasidelerden sonra alfabetik sırayla gazeller devam eder ve "nun" harfinde sonlanır.

VII. (vr.228-272) *Dehnâme*: On Mektup manasına gelen eser, sevgiliye yazılan on mektubu konu alan bir aşk hikâyesidir. Mesnevi tarzındaki eser, Yusuf Emîrî'ye aittir.

VIII. (vr.273-289) *Ta'aşşuknâme*: Bu eser de mesnevi türünde sevgiliye yazılan on mektubu anlatan bir aşk hikâyesidir. Şair Seydî Ahmed, Nevâî'nin tezkirede yedinci mecliste saydığı prens-şairlerden biridir. Şairin *Letâfetnâme* adlı çok bilinen bir eseri daha vardır.

IX. (vr.290-313) *Muhabbetnâme*: Bu eser de yine mesnevi türünde sevgiliye yazılan mektupları konu alan bir aşk hikâyesidir. Bu mesnevide diğerlerinden farklı olarak on bir mektup vardır. Eser, Hafız Harizmî'ye aittir.

X. (vr.314-321a) *Ok Yaynıng Münazarası*: Yakînî'ye ait olan eser, ok ile yay arasındaki münazarayı alegorik biçimde işleyen bir mesnevidir. Yakînî, *Mecâlisü'n-Nefâis*'de (Nevâî) Lütfî'den hemen sonra zikredilen şairdir.

XI. (vr.321b-328) *Tanburun Telli Sazlarla Münazarası*: XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı zannedilen Ahmedî, tanburla çeşitli telli sazlar arasında geçen bir atışmayı 130 beyitlik bir mesnevi şeklinde işlemiştir.

XII. (vr.290-313) *Beng ü Çağır*: Yine Yusuf Emîrî'nin nazım nesir karışık münazara tarzında bir eseridir. Eserde, şarap ve esrar arasındaki münazara anlatılır.

Add. 7908, Hamse-i Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 250 varak ve 33,6x22,8 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 15,2 cm. ve sayfalar 27 satırdan oluşmaktadır. Güzel ve küçük bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, bir sayfaya dört sütun şeklinde konumlandırılmış ve altın yaldızla çerçevelemiştir. Yazmanın 16. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Eser, Ali Şîr Nevâî'nin ve Türk edebiyatının ilk hamsesidir. Hamse beş mesneviden oluşur. Nevâî, hamse geleneğini Türk şiirine getiren şairdir. Nevâî'nin tüm mesnevileri İranlı Nizâmî'nin eserleriyle paralellik gösterir. Türk edebiyatında çok iyi bilinen ve birçok kütüphanede nüshaları bulunan bu mesneviler hakkında fazla söze ihtiyaç olmadığı kanaatindeyiz. Mesneviler aşağıdaki sıraya göre yazmada yer alır.

I. (vr.1a-41) *Hayretü'l-Ebrâr*

II. (vr.42-113) *Sedd-i İskenderî*

III. (vr.114-159) *Seb'a Seyyâre*

IV. (vr.160-193) *Mecnûn u Leylâ*

V. (vr.194-250) *Ferhâd ü Şîrîn*

Or. 400, Hamse, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 291 varak ve 25,4x16,4 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 10,8 cm. ve sayfalar 19 satırdan oluşmaktadır. Açık ta'lik hattıyla yazılmış olup, bir sayfaya dört sütun şeklinde yazılmış ve kırmızı çizgilerle çerçevelenmiştir. Yazmanın 17. yüzyılda Hindistan'da istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Nevâî'nin *Hayretü'l-Ebrâr* hariç dört mesnevisinin bulunduğu bu yazmadaki sıralama bir öncekine (Add. 7908) göre farklıdır.

I. (vr.2-83) *Ferhâd ü Şîrîn*

II. (vr.84-133) *Mecnûn u Leylâ*

III. (vr.134-201) *Seb'a Seyyâre*

IV. (vr.202-291) *Sedd-i İskenderî*

Add. 7909, Hayretü'l-Ebrâr, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 157 varak ve 23,5x13,9 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 8,2 cm. ve sayfalar 12 satırdan oluşmaktadır. Güzel bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızlı çizgilerle çerçevelenmiştir. Eserde 13 adet yarım sayfa minyatür vardır. İstinsah yeri ve tarihi: İsfahan, 22 Şevval 1006 (M.1598). Müstensih: Sultan Nahifî el-Cevherî.

Nevâî hamsesinin (Add. 7908) ilk mesnevisi *Hayretü'l-Ebrâr* bu yazmada müstakil olarak istinsah edilmiştir.

Add. 26325, Ferhâd ü Şîrîn, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 199 varak ve 17,1x11,3 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 6,3 cm. ve sayfalar 15 satırdan oluşmaktadır. Hafif mavi boyamalı kağıt kullanılan yazma, ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızlı çizgilerle çerçevelenmiştir. Yazmanın 16. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Nevâî hamsesinin (Add. 7908) ikinci mesnevisi *Ferhâd ü Şîrîn* bu yazmada müstakil olarak istinsah edilmiştir.

Or. 401, Divân-ı Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 233 varak ve 23,5x15,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 8,2 cm. ve sayfalar 14 satırdan oluşmaktadır. Ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızlı çizgilerle çerçevelenmiştir. İstinsah tarihi: 1 Rebiülevvel 887 (M.1482).

Şairin kendi zamanında istinsah edilen bu nüsha en eski ve en değerli nüshalardanır. Divan, Nevâî'ye ait bir önsözle başlar. Önsözün başlığı Bedâyi'ü'l-Bidâye'dir. Ali Şîr Nevâî, yazdığı divanlara göre hayatı dörde ayırmış ve her biri için bir isim vermiştir. Divanları; Garaibü's-Sıgâr, Nevâdirü's-Şebâb, Bedâyi'ü'l-Vasat, Fevâidü'l-Kiber adını taşımaktadır.

Alfabetik sırayla gazellerden sonra müstezat, muhammes, terkeb-i bend, mukattat, rubâfiyyat, kıta'ât ve ferdiyât gelir. "Elif" harfinde 44 gazel vardır.

Or. 1374, Divân-ı Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 189 varak ve 21,1x15,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 8,6 cm. ve sayfalar 13 satırdan oluşmaktadır. Düzgün-tertipli bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldız çerçevelidir. Tüm sayfalarda yaldızlar ve süsler kullanılmıştır. Yazmanın 16. yüzyılın ilk yarısında istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Bu yazma bir önceki gibi (Or. 401) Nevâî'nin Divânı'dır. Yalnız bu nüshada önsöz yoktur, divân tertibi hemen hemen aynıdır.

Or. 1375, Divân-ı Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 368 varak ve 25,4x15,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 6,4 cm. ve sayfalar 17 satırdan oluşmaktadır. İyi bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldız çerçevelidir ve başlıklar mavidir. Yazmanın 16. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Nevâî Divânı'nın başka bir nüshasıdır. Bu nüshada da önsöz yoktur, divân tertibi hemen hemen aynıdır (Or. 401).

Add. 7910, Divân-ı Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 230 varak ve 23,5x12,7 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 7,3 cm. ve sayfalar 14 satırdan oluşmaktadır. Düzgün bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yıldız çerçevesindedir. İstinsah tarihi: 30 Cemaziyelahir 1041 (M.1632).

Nevâî Divânı'nın önsöz olan başka bir nüshasıdır. Divân tertibi öncekilerle hemen hemen aynıdır (Or. 401).

Add. 7912, Divân-ı Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 222 varak ve 21,5x14,5 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 9,8 cm. ve sayfalar 14 satırdan oluşmaktadır. Normal bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. Yazmanın 17. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Nevâî'nin Divânı'nın başka bir nüshasıdır. Bu nüshada da önsöz vardır, divân başlangıcı ve tertibi daha önce ele aldığımız ilk nüsha ile (Or.401) hemen hemen aynıdır.

Add. 7911, Divân-ı Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 180 varak ve 21,1x17,1 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 11,4 cm. ve sayfalar 17 satırdan oluşmaktadır. Ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. Yazmanın 18. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Nevâî'nin Divânı'nın başka bir nüshasıdır. Bu nüshada önsöz vardır, divân başlangıcı ve tertibi hemen hemen aynıdır (Or.401). Diğerlerinden farklı olarak 9-20 varaklar arasında Divan ile ilgisi olmayan Hüseyin Baykara'ya yazılmış hacca gitme isteğini dile getiren mektup niteliğinde mensur bir bölüm, ayrıca sonlara doğru da bir Sakiname (vr. 162-170) vardır.

Or. 1158, Nevâdirü's-Şebâb, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 140 varak ve 22,2x16,4 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 9,5 cm. ve sayfalar 17 satırdan oluşmaktadır. Zarif bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yıldız çerçevesindedir. Yazmanın 16. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Nevâî'nin *Nevâdirü's-Şebâb* adıyla ikinci bir divanıdır. İçerik öncekilerden farklıdır. Örneğin "elif" harfinde 26 gazel vardır. Gazeller alfabetik sıradadır ve fakat "he" harfinde kesilir. Son sayfalarda terkipler vardır.

Add. 7913, Divân-ı Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 184 varak ve 27,3x17,1 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 9,5 cm. ve sayfalar 14 satırdan oluşmaktadır. Sade bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. Yazmanın 17. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Nevâî'nin sadece gazellerinden oluşan (alfabetik sırayla) bir divan nüshasıdır ve gazellerin sayısı diğer nüshalara göre daha fazladır. Yazmanın başında kim tarafından yazıldığı belli olmayan Osmanlı Türkçesiyle Nevâî'nin eserleri ve edebî kişiliği ile ilgili bilgiler (vr. 1-44) ve Nevâî'ye ait kısa önsöz (Or. 401 nüshasındaki gibi) vardır.

Or. 3492, Divân-ı Nevâî, Mîr Ali Şîr Nevâî

Yazma, 89 varak ve 23,5x13,9 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 9,5 cm. ve sayfalar 17 satırdan oluşmaktadır. Sade bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları çerçevesizdir. İstinsah yeri ve tarihi: Hindistan, 1227 (M.1812).

Nevâî'nin sadece gazellerinden oluşan (alfabetik sırayla) bir divan nüshasıdır, ancak gazellerin hemen ardından "Sâil" adlı bir kişi tarafından birebir Farsça tercümesi yapılmıştır.

Or. 3491, Mahzenü'l-Esrâr, Mîr Haydar Telbe

Yazma, 33 varak ve 21,1x15,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 7,9 cm. ve sayfalar 12 satırdan oluşmaktadır. Nefis bir ta'lik hattıyla yazılmış olup; kırmızı, mavi ve yeşil boyalarla çeşitli çiçek

desenleri yapılmak suretiyle sayfalar süslenmiştir. Altı adet güzel yapılmış minyatür ve diğer süslemeler esere renk katmıştır. Yazmanın 16. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Timurlular devrinin ilk şairi Mîr Haydar Telbe (Harezmi), Mevlânâ Lutfî'den sonra XV. yüzyılın en güçlü şairi kabul edilir. Timur Hanın torunlarından İskender Mirza'nın (1409-1414) maiyetindeki şairlerden olan Mir Haydar, Mahzenü'l-Esrâr mesnevisini onun adına yazmıştır ve eserin konusunu Nizâmî'den almıştır. Eser, ayrıca 1858'de Kazan'da basılmıştır.

Or. 3379, Divân-ı Hüseyinî, Sultan Hüseyin Baykara

Yazma, 75 varak ve 29,8x20,3 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 11,1 cm. ve sayfalar 15 satırdan oluşmaktadır. Zarif bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızlı çizgilerle çerçevesidir. Yazmanın 18. yüzyılın başında istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

1438'de Herat'ta doğan ve 1469'da Horasan'da tahta geçen Hüseyin Baykara, şair olarak önemli bir varlık göstermemekle beraber, divan şairlerini himaye etmesi ve onlara destek olan bir hükümdar-şair olması yönüyle yine de klâsik Çağatay şiirinin Nevâî'den sonraki ilk siması olarak kabul edilmektedir. Divan'da 144 civarında gazel vardır ve bunlar alfabetik sıraydadır. En baştaki 4 varakta Muhammed Refî' bin Muhammed Yahya tarafından Farsça'dan çevrilen *Münşîü'l-Memâlik* adıyla bir mensur metin vardır.

Or. 3393, Divân-ı Hüseyinî, Sultan Hüseyin Baykara

Yazma, 9 varak ve 27,3x19,7 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 7 cm. ve sayfalar 4 satırdan oluşmaktadır. Büyük ve güzel bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızlı çizgilerle çerçevesidir. Çizgilerle yazıların arası özel boyalarla ve altın yaldızla süslenmiştir. Yazmanın 16. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Hüseyin Baykara Divanı'ndan seçme şiirler (mini antoloji) diyebileceğimiz bu yazmada kimi önemli gazeller bir araya getirilmiştir.

Add. 7907, Divân-ı Ubeydî, Ubeydullah Hân

Yazma, 78 varak ve 23,5x15,2 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 8,2 cm. ve sayfalar 12 satırdan oluşmaktadır. Düzyükün ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızla çerçevesidir ve başlıklar renklidir. Yazmanın 16. yüzyılın ilk çeyreğinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Şeybânî Han'ın küçük kardeşi Mahmud Han'ın oğlu Ubeydullah Han da, "Kul Ubeydî" veya "Ubeydî" mahlaslarını kullanarak hem dinî-tasavvufî hem de din dışı şiirler yazmıştır. Divan'da gazeller alfabetik sıraydadır. Eserin sonunda (vr. 69) bir terki-i bend ve alfabetik sırayla ("ze" harfine kadar) rubâîler vardır.

Or. 2872, Divân-ı Emânî, Emânî

Yazma, 245 varak ve 21,1x14,6 cm. boyutlarındadır. Satır uzunluğu 8 ve 9 cm. arası değişmekte olup sayfalar 15 satırdan oluşmaktadır. Sade ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızlı çizgilerle çerçevesidir. Yazmanın 17. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Emânî, tezkirelerde dört ayrı divan şairinin mahlası olarak geçmektedir. Bu divanın hangisine ait olduğu net olarak bilinmemektedir. Eser, Türkçe ve Farsça iki ayrı divandan oluşmuştur.

I. (vr.1-89) *Türkçe Divan*: Allah övgüsünü konu edinen bir kaside (tevhid) ile başlar, kimi harfler eksik olmakla birlikte alfabetik sırayla gazeller ve ardından terkipler, rubâîler, ferdiyat ve kısa mesneviler gelir.

II. (vr.90-244) *Farsça Divan*: Alfabetik sırayla tüm harflerle ilgili gazeller, Bayezid-i Bestamî ile ilgili bir mesnevi ve yine alfabetik sırayla rubâîler yer alır.

Sonuç

Uygur Türkçesi veya eski Türkçe ile Çağatayca arasındaki dönemin geçiş özelliklerini bünyesinde barındıran erken Çağatay edebiyatı örneklerini teşkil eden kimi eserler, dil bakımından büyük bir öneme sahiptir. Tarih boyunca Türkçe kelimelerin serüvenini, fonetik değişimleri takip etmek ve arkaik kelimeleri tespit etmek bakımından da bu eserler çok önemlidir.

Batı Türkçesi'nin kaynağının Doğu'dan başladığını düşündüğümüzde, Türkiye Türkçesi'nin temellerini anlamak noktasında da Çağatay dilinde meydana getirilen edebî eserlerin önemi yadsınamaz.

Çağatay Türkçesi ile ilgili olarak tanıtılan eserler ve yazarlar üzerinde bugün Türkiye’de ve dünyada birçok bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen; The British Library nüshaları ile karşılaştırılan ve edisyon kritik yapılan çalışma sayısı azdır. Ayrıca tanıttığımız bu yazmaların arasında, dünyada tek olan, kıyıda köşede kalmış, üzerinde hiç çalışma yapılmamış olanları da vardır. Bu bağlamda İngiltere ve tüm yurt dışındaki eserler, bilim insanımızın ilgisini beklemektedir.

KAYNAKÇA

- BANARLI, Nihat Sami (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. C.1,2*. İstanbul: MEB Yay.
- BABINGER, Franz (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri. (Çev. Coşkun Üçok)*. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lâgat*. Ankara: Aydın Yay.
- HOCA SADETTİN EFENDİ (trs.), *Tâcu't-Tevârih*, Or. 7285. Londra: British Library.
- İPEKTEN, Haluk, (vd). (2000). *Şair Tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yay.
- _____.(vd). (1988). *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- KUT, Günay (1971). “*British Museum’deki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Teva’if-i ‘Aşere’den Ta’ife-i Bektaşiyân.*” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1971. Ankara: Türk Dil Kurumu, s.209-230.
- LÂTİFİ, (trs.), *Tezkiretü’ş-Şuara*, Add.17339. Londra: British Library.
- MENGI, Mine (2002). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Basımevi.
- NEV’İZADE ATÂYİ (trs.), *Zeylî’ş-Şakâ’ik*, Or.9504. Londra: British Library.
- POYRAZ, Yakup (2010). “Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi’ne İlk Kaydedilmiş Divanlar ve Mecmû’alar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Volume 3/12, Summer 2010, s. 363-377.
- RİEU, Charles (1888). *Catologue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London:British Museum Press.
- UNAT, Reşit Faik. (1988). *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. Ankara: TTK Yay.
- www.bl.uk/ (26.09.2010)
- www.bl.uk/aboutus/quickinfo/loc/index.html (26.09.2010)
- www.bl.uk/reshelp/atyourdesk/imaging/order/imageorder.html (23.09.2010)
- www.bl.uk/reshelp/findhelplang/turkish/turkishcatalogues/turkishcatalogues.html (26.09.2010)
- www.forms.bl.uk/imaging/index.aspx (23.09.2010)